

РЕЧЕННЯ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У НАУКОВИХ І ХУДОЖНІХ ТВОРАХ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Статтю присвячено аналізу та дослідженню особливостей синтаксису наукових та художніх творів В.О. Сухомлинського. На основі праць педагога-письменника проаналізовано речення спонукальної модальності, мету використання їх автором.

Ключові слова: ідіостиль, синтаксис, спонукальні речення, спонукальна модальність, односкладні речення, означено-особові речення, складні синтаксичні конструкції, діалогічно-розмовне мовлення, художньо-літературне мовлення.

Інтерес до синтаксису індивідуального мовного стилю не випадковий, адже самотність творчої манери письма особливо яскраво виявляється саме у синтаксисі.

Існує декілька значень терміна „синтаксис”. Одне з них трактує синтаксис як складник граматичного ладу мови, що охоплює прості та складні речення, що утворюються за певними правилами поєднання слів. Інше розглядає це поняття як розділ граматичної науки, що вивчає прості та складні конструкції, правила їх утворення та функціонування [4:229]. Отже, ключовим поняттям синтаксису є речення – структура, у якій сформульована та виражена думка, і саме це сприяє здійсненню порозумінню людей під час спілкування. Адже синтаксична конструкція про щось повідомляє, залучає співрозмовника до полеміки, збуджуючи його до дії, викликає відповідь.

На неперевершеній ролі синтаксису в ідіостилі письменника неодноразово наголошували мовознавці: словорозміщення є однією з великих таємниць стилю: і той, хто не знає цієї таємниці, не може досконало писати [5:196].

І.К. Білодід так визначав особливості письменницької праці: „Письменник-майстер художнього слова, письменник-творець не пасивно ставиться до мовного матеріалу, який є в його розпорядженні. Загальнонародна мова дає йому не лише свій словник і фразеологію, свої синтаксичні засоби і образність, а й широку можливість добору цих засобів для реалізації ідейно-творчих задумів, для розгортання на цій базі своєї індивідуальної можливості. Вибір синоніма, фразеологізму, метафори, порівняння, способу сполучення слів і речень, вибір і становлення певної ритмомелодики твору – все це залежить від творчої особистості письменника [1:14]”.

Системність індивідуального стилю ґрунтується на зв'язку мови і мислення автора, на формуванні мовної картини світу, у якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне, адже мова художнього твору – це не лише літературна мова, у ній немало слів різних лексичних шарів, що виконують найрізноманітніші естетичні функції, зокрема виявляють авторське ставлення до зображуваного. Пізнання індивідуальної манери письма передбачає не лише виявлення формальних відмінностей одного стилю від іншого, а й проникнення у стиль художніх творів, встановлення змістової сутності форми як важливого компонента індивідуального стилю.

Стосовно ідіостилю письменника Іван Франко писав: „Кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у якого немає своєї індивідуально забарвленої мови – слабкий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність [15:54]”.

Праці В.О. Сухомлинського викликають інтерес з погляду особливостей їх синтаксису. Оскільки творчість Василя Олександровича була спрямована на високе покликання педагога – виховання підростаючого покоління, яке було б гідне пам'яті предків, у його творах багато речень мають значення спонукальної модальності. Кожним реченням, фразою, словом автор звертався до дитини, даючи їй цінні поради, застерігаючи від помилок. Звідси тяжіння автора до максимальної правдивості, конкретної оповіді, яка спирається на добре знаний життєвий матеріал і водночас на певне узагальнення.

Саме для спонукальних речень характерним є те, що в самій мовній ситуації передбачається або мислиться адресат мовлення, на якого мовець (адресант) спрямовує свій вольовий імпульс, виражає спонукання співрозмовника або читача до виконання/невиконання дії, позначеної дієсловом або іншим повнозначно-лексичним компонентом [14:588].

Термін „спонукальні речення” на позначення окремого комунікативного типу в українському мовознавстві остаточно закріпився після виходу академічного видання „Сучасна українська мова. Синтаксис” [12:134].

Ґрунтовне дослідження спонукальних конструкцій на матеріалі української мови належить Л. Бережан, С. Харченко. Серед російських мовознавців вагомий внесок у розвиток теорії спонукальності зробив А.В. Бельський.

Речення такого типу Василь Олександрович широко використав в усіх творах і особливо у книзі „Моральні заповіді дитинства і юності”.

Спонукальна модальність характерна для односкладних речень, здебільшого означено-особових. Ці конструкції вживаються в усіх стилях мовлення, але найчастіше – в усному (діалогічно-розмовному) та писемному (художньо-літературному) мовленні, яке притаманне творам педагога. В.О. Сухомлинський щедро використовував і вплітав у канву своїх наукових і публіцистичних творів елементи діалогізації, адже саме ці елементи надавали йому можливість перетворити читача в одного із учасників події, про яку мовиться. Слухач або читач із самої ситуації мовлення, з контексту, звертання, дієслівної форми головного члена, яка вказує на особу, дізнається, хто відтворює дію, кому адресується сказане. Виконувач дії в реченнях такого типу мислиться означено, а головний член виражається дієсловом у формі другої особи однини:

„Своїми вчинками, працею на благо Вітчизни *бережи, звеличуй* честь і гідність свого народу (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Знай, бережи, збагачуй* велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Бережи багатство, створене руками старших поколінь* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Шануй і поважай матір і батька. Вони дали тобі життя* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Дорожи честю сім'ї, оберігай її як святиню* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Бережи хліб. У кожному зернятку, у кожній крихті хліба – не тільки праця твоїх батьків, а й метал. Зварений сталеваром, нафта, здобута з глибини землі, розум конструкторів і праця робітників, які створили машини для сільського господарства* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Не відступай перед труднощами. Добивайся результатів у розумовій праці своїми силами, не надійся на легкий шлях* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Поважай дівчину. В майбутньому вона жінка, мати своїх дітей, творець нового життя і нової краси... Полегшуй її працю вже в дитинстві, отрочтві і ранній юності... Оберігай її життя, здоров'я, красу* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Будь щедрий і безкорисливий* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Не хвалися своїми позитивними якостями, заслугами, знаннями, уміннями, добрими ділами. Будь скромний... Не вабся похвалою... Не підкреслюй свою перевагу в чомусь перед товаришами* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Будь чутливим, співчутливим до радощів і знегод інших людей. Не будь настирливим і розв'язним* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Дорожи красою, бережи її* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

Спонукальна модальність притаманна і складним реченням, зокрема складнопідрядному, одна з частин якого (головна) за структурою є односкладним означено-особовим реченням. Речення такого типу також представлені у творчості Василя Олександровича Сухомлинського:

„*Пам'ятай, що твоя Батьківщина не раз переживала годину смертельної небезпеки, і кращі сини народу полягли на полі бою, оберігаючи твою колиску* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Будь майстром, поетом, художником у справі, яку ти любиш* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Пам'ятай, що твоя радість – це радість учителя; кожна твоя невдача або поганий вчинок болем відзиваються в серці вчителя, додаючи сивини в його волосся* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Поважай працю вчителя, дорожи його часом, бережи його серце – у ньому щастя, радощі і тривоги твої і твоїх майбутніх дітей. Де б не проліг твій життєвий шлях, в якому куточку Вітчизни не довелось тобі працювати – пам'ятай свого вчителя. Не забувай своєї колиски* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Якщо тебе похвалили – знай, що ти взяв борг, який треба повернути* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

„*Знай, що в кожній людині є золота жилка, дорогоцінне алмазне зерно* (В. Сухомлинський, 11:25)”;

Складні синтаксичні конструкції спонукальної модальності використані автором з метою доповнення, розширення, конкретизації певного компонента головної частини або ж метою вказівки підрядною частиною різних обставин

(причина, час, наслідок тощо), за яких повинна відбутися або не відбутися дія, названа в головній частині.

Василь Олександрович для передачі співучасті в роботі, виховному процесі використовував у своїх творах односкладні спонукальні речення, де присудок виражений дієсловом у формі першої особи множини наказового способу:

„Творімо ж дитинство рідної мови, друже (В. Сухомлинський, 10)”;

„Будьмо ж, юний мій друже, майстрами-чарівниками, які вміють провести нитку – міцну, нерозривну – від кожного серця до великого й вічного, що стоїть у фоліантах словників на бібліотечних полицях, у тисячах і тисячах сторінок невмирущих творінь наших поетів, де кожен рядок – вигорьований невсипушою працею самоцвіт (В. Сухомлинський, 10)”;

„Ми стоїмо на березі цього океану, за партами сидять майбутні плавці. Пам'ятаймо, друже, що океан цей починається з тієї Невмирущої Криниці, яку береже дід Варфоломій (В. Сухомлинський, 10)”;

„Я закликаю всіх батьків і матерів, своїх ровесників: *ходімо* разом з нашими дітьми до витоків радощів їхньої юності, покажемо їм ці витoki, нехай вони всім серцем відчують, якою дорогою ціною здобуті їхні радощі (В. Сухомлинський, 9:29)”;

Наказовість, за А.П. Грищенком, „полягає у спонуканні адресата мовлення до виконання певної дії як реакції на наказ, прохання, вимогу тощо... Категоріальною ознакою внутрішньо-синтаксичної будови наказово-спонукальних речень виступає дієслівний присудок у формі наказового способу... [5:20]”.

Деякі мовознавці, такі як О.М. Пешковський та Л.А. Булаховський, речення, у яких був відсутній підмет, виражений займенниками *я, ти, ми, ви*, уважали неповними. Термін „односкладні означено-особові речення” запровадив О.О. Шахматов, узявши до уваги те, що ці речення такі ж самостійні, як і двоскладні, у яких наявний підмет-займенник. З того часу термін набув широкого застосування, ставши єдиною назвою конструкцій такого типу. Самостійність цих конструкцій підкреслюється тим, що закінчення дієслова-присудка вказує на дію або стан предмета і приписується першій чи другій особі. Таким чином підмет-займенник виступає вторинною формою вираження особи, тому в мовленні опускається, і його відсутність не перетворює такі структури у неповні, хоча й перетворює їх в односкладні.

Василь Олександрович використовував означено-особові речення у своїх творах, адже через відсутність підмета-займенника, увага читача зосереджується на дієслові, а саме через дієслово-присудок (*бережи, звеличуй, тишайся, пам'ятай, знай, збагачуй, вивчай, шануй, поважай, не забувай, дорожи, віддавай, борись, не допускай, працюй, не відкладай, не перекладай, не відступай, добивайся, перебори, виконай, досягай, полегшуй, оберігай, не бійся говорити, не хвались, не вабся, умій слухати*) педагог намагався донести до свідомості вихованця поради, повчання, настанови, таким чином на перший план висуваючи не особу, діяча, а дію.

Письменник Іво Андріч у статті про працю письменника-художника („Слово в словах”), зображуючи своєрідність письменницького ставлення до мови як матеріалу художньої творчості, писав: „усі інші художники – музиканти, живописці, скульптори, працівники театру, кінематографісти – всі вони мають у своєму арсеналі видимі та відчутні засоби, якими користуються у творчому процесі. Лише у письменника немає нічого, крім слова. І тільки ми покликані із звичайного, мінливого слова, яким користуються всі люди для задоволення усіх життєвих потреб, зробити інструмент художньої творчості та створити художній твір [2:26]”.

Мовна творчість В.О. Сухомлинського – переконливе свідчення великої сили слова педагога-письменника. Звертаючись до вихованців, педагог кожним реченням, фразою, словом намагався дати цінні поради, застерегти від помилок. Слова-звернення до колег є настановою, як краще спланувати роботу та в якому річищі направити виховний процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Крилате слово поета // Українська мова в школі. – 1962. – № 6. – С. 14.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. М.: Высш. шк., 1971. – 238 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 52 – 55.
4. Гнатюк Л.П., Бас-Кононенко О.В. Українська мова. Особливості практичного застосування. – К.: Знання-Прес, 2006. – С. 181 – 182.
5. Грищенко А.П. Модальна і часова віднесеність як зовнішньосинтаксичні ознаки речення // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 16 – 29.
6. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 229 – 231.
7. Ефимов А.И. Стилистика русского языка. М.: Просвещение, 1969. – 261 с.
8. Кулик Б.В. Курс сучасної української літературної мови // Частина II. Синтаксис.. – К.: Рад. шк., 1961. – С. 29 – 30.
9. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. шк., 1978. – 363 с.
10. Сухомлинський В.О. Джерело Невмирущої Криниці // Літературна Україна. – 1970. – № 33 (28 квітня). – С. 2.
11. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К.: Рад. школа, 1966. – 232 с.
12. Сучасна українська літературна мова. В 5-и кн.. // За заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. К.: Наук. думка, – 1972. – Кн. 3. Синтаксис. – 515 с.
13. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – С. 239 – 243.
14. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К.: Укр. енцикл., 2000. – 674 с.
15. Франко І.Я. В 20 т. – К.: Наук. думка, 1955. – Т.17. — 530 с.

The article deals with analysis and research of syntax peculiarities of Vasil Syhomlynsly scientific and literal works. Sentences of stimulating modality and the aims of its use by author are analyzed on the basis of pedagogue and scientist's works.

Key words: idiostyle, syntax, stimulating sentences, stimulating modality, mono sentences, definite-personal sentences, complicated syntactic constructions, dialogic colloquial speech belles-lettres speech.